

УДК 338.431.4

М. П. Бутко,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та державного управління,
Чернігівський державний технологічний університет*

В. С. Родін,

к. е. н., доцент, Інститут фінансів МАУП

ІНТЕГРОВАНІ АГРОФОРМУВАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ТЕХНІЧНЕ ОНОВЛЕННЯ ВИРОБНИЦТВА

Оцінено вплив інтегрованих формувань на інноваційний розвиток сільськогосподарського виробництва.

Influence of the integrated farming is appraised on innovative development of agricultural production.

ВСТУП

У сучасному геоекономічному просторі саме сільське господарство України в комплексі з переробною промисловістю можуть виступати локомотивом прискорення темпів розвитку національної економіки та реалізації її конкурентних переваг.

Проте, сучасні форми і методи управління агропродовольчою сферою, перш за все сільським господарством, не сприяють раціональному використанню наявного потенціалу та ефективному розвитку продуктивних сил села. За умов, коли держава втратила прямі важелі впливу на розвиток галузі, а регіональне господарське управління не сформувалось як цілісна система, ігноруються оптимальні структурні пропозиції та просторові пріоритети, руйнується інфраструктурна складова, втрачається людський капітал саме в сфері сільськогосподарського виробництва [2].

Вступ України до СОТ та інтеграція до світової агропродовольчої системи невідкладно потребують комплексного підходу до розв'язання надзвичайно гострої проблеми сільськогосподарського розвитку, оскільки село катастрофічно втрачає привабливість життя і праці в ньому.

При цьому, якщо домінантною основою сільського розвитку справді має бути людина, то інноваційно орієнтоване сільськогосподарське виробництво повинно бути справжнім базисом цього розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даного дослідження є оцінка впливу інтеграційних процесів та інтегрованих формувань на процеси технологічного оновлення виробництва.

РЕЗУЛЬТАТИ

Агропродовольча сфера України завжди була і нині залишається провідною ланкою господарського розвитку. Це зумовлено тим, що країна історично позиціонувала як потужний виробник сільськогосподарської продукції, маючи вигідне економіко-географічне розташування щодо ринків збуту, значні переваги в територіальному поділі праці, розвинуту промисловість, сприятливі природно-кліматичні умови, зокрема найкращі в світі чорноземи та багатий досвід ефективного господарювання на землі [1].

За експертними оцінками, Україна зі своїм аграрним потенціалом здатна прогодувати близько півмільярда населення Землі, тобто половину тих, хто сьогодні страждає від голоду та недоїдання.

Проте, в умовах сьогодення на порядку денному стоїть проблема забезпечення власної продовольчої безпеки, оскільки рівень споживання основних видів продуктів харчування значно відстає від раціональних норм (табл. 1).

Як свідчить проведений аналіз, попри те, що фактичне споживання продуктів харчування людиною впродовж року має відповідати раціональній нормі, у 2008 році по більшості основних видів продуктів фактичне споживання суттєво відставало від них. За цей період населенням України на 37,2% менше від норми було спожито м'яса, на 43,7% молока та на 47,8% фруктів. Негативним фактором також є незбалансованість харчування населення, оскільки його енергетичні потреби покриваються за рахунок більш доступних продуктів (хліб, макаронні вироби, картопля, олія).

На цьому фоні ще більше занепокоєння вик-

Таблиця 1. Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування в Україні у 2008 році (на особу на рік; кілограмів)

	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України)	Фактичне споживання			Споживання до рекомендованих норм, %	
		1990	1998	2008	1990	2008
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	141	126	115	139,6	124,8
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80,0	68	33	51	85,0	62,8
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380,0	373	214	214	98,2	56,3
Риба і рибопродукти	20,0	18	6	18	90,0	90,0
Яйця, (шт.)	290	272	154	260	93,8	89,7
Овочі і баштанні	161,0	102	94	129	63,4	80,1
Плоди, ягоди та виноград	90,0	47	28	44	52,2	48,9
Картопля	124,0	131	130	132	105,6	106,5
Цукор	38,0	50	32	41	131,6	107,9
Олія рослинна всіх видів	13,0	12	8	15	92,3	115,4
Калорійність (Ккал за добу)	2961	3597	2592	2998	121,5	101,2

Джерело: Розраховано авторами за даними [14].

ликає рівень імпортозалежності країни по деяким життєво необхідним продуктам. Це стосується риби та рибопродуктів, частка імпорту яких становить 71,3%, фруктів, ягід, винограду — 61,4%, рослинної олії — 64,7% (табл. 2). Зазначимо, що з метою здійснення державного контролю за внутрішнім ринком, в світі встановлена максимально допустима норма імпорту на певний вид товару — 30%.

Великий обсяг імпорту рослинної олії зумовлений ввезенням тропічних продуктів, які не виробляються в Україні (пальмова, оливкова, кокосова олії тощо). Тропічні олії широко використовуються при виробництві продовольчих товарів підприємствами харчової промисловості.

Необхідно зауважити, що питання забезпечення продовольчої безпеки актуальні для всіх країн світу, в тому числі й для розвинутих, в яких вони вирішуються на державному рівні. Загальною характерною рисою організацій виробництва в аграрній сфері економіки розвинутих країн є впровадження комплексної механізації, електрифікації і автоматизації виробництва, перетворення сільськогосподарських підприємств в підприємства індустріального типу. Уряди розвинутих країн виділяють значні суми субсидій, пільгових кредитів на підтримку, переважно великих агрогосподарств. Наприклад, в США з цією метою надаються субсидії на відшкодування витрат по придбанню сільськогосподарської техніки, азотних, фосфорних добрив (до 40% вартості), при будівництві зрошувальних систем (до 50%). В Німеччині уряд спрямовує пільгові державні кредити на організацію раціонального виробництва. Більшість кредитів виділяється великим госпо-

дарствам. Це пов'язано з їх повною механізацією, яка забезпечує швидку окупність витрат. Крім того, в Німеччині надаються субсидії на купівлю добрив (до 20%). У Франції з метою підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва великим фермерським господарствам надаються пільгові державні кредити для забезпечення технікою. Також за підтримки уряду створено дослідно-показові господарства [13]. В цілому, згідно з програмою Європейського Союзу "Єдина сільськогосподарська політика" на підтримку сільськогосподарських това-

ривиробників, які становлять лише 2% населення Європи, щорічно виділяється близько 51 млрд дол.

В Україні в процесі реформування системи господарювання була демонтована державна система забезпечення населення продуктами харчування. Водночас система ринкового саморегулювання за принципом "попит — пропозиція" продовжує залишатись недосконалою, домогосподарства та фермерські господарства в сучасних умовах не в змозі забезпечити безперервне постачання необхідної кількості сільськогосподарських продуктів, тим більше забезпечити сировиною зростаючі потреби переробної промисловості. Таке становище зумовлене високим рівнем прихованої інфляції, впливом коливань кон'юнктури інвестиційного сільськогосподарського ринку, зростанням вартості кредитів, що спричиняє втрату частини очікуваного прибутку [3; 9]. Також слід зауважити, що останнім часом українські банки не розглядають можливості надання кредитів під закладення об'єктів незавершеного будівництва або майбутнього врожаю, здійснюючи його лише під закладання діючих виробничих потужностей, що, в свою чергу, знижує їх привабливість для дрібних та середніх товаровиробників. Один з способів вирішення цієї проблеми полягає у залученні кредитів зарубіжних банків, що під силу лише великим інтегральним формуванням. Внаслідок цього аграрні підприємства вступають в інтеграційні зв'язки, намагаючись забезпечити стабільні доходи завдяки наявності надійної сировинної бази або ринків збуту продукції.

Чинне законодавство України забезпечує формування різних типів об'єднань підпри-

емств. Адже такі підприємства концентрують значну масу капіталу, виконують також суспільно регулюючі функції і, як наслідок цього, перерозподіл виробленого продукту [4].

Правове поле України, що регулює діяльність інтегрованих формувань у державі, складається з Закону України "Про холдингові компанії в Україні", Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України "Про господарські товариства" та деяких інших правових актів [5].

При цьому Закон України "Про холдингові компанії в Україні" є основним, котрий регулює діяльність великих промислових структур. Згідно його норм холдингова компанія — це відкрите акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств, а корпоративне підприємство — господарське підприємство, холдинговим корпоративним пакетом акцій якого володіє, користується або розпоряджається холдингова компанія. Визначено розмір холдингового корпоративного пакету акцій (часток, паїв), що для забезпечення права вирішального впливу на господарську діяльність переважно повинен перевищувати 50%. Крім того, в законі описані особливості створення холдингових компаній та їх функціонування. В той же час законом встановлюються особливості структури статутного капіталу холдингової компанії. Частина у вигляді майна, коштів і нематеріальних активів, необхідних для забезпечення діяльності холдингової компанії, не повинна перевищувати 20% статутного фонду. Інші 80% статутного капіталу повинні становити холдингові корпоративні пакети акцій (часток, паїв). Законом визначається, що державні холдингові компанії утворюються органами, уповноваженими управляти державним майном, державними органами приватизації. Єдиним акціонером державної холдингової компанії від моменту її утворення до завершення процедури приватизації або припинення є держава. Законом передбачено, що державні пакети акцій (часток, паїв) та державне майно, передані державою до статутного фонду державної холдингової компанії, не можуть бути відчужені або перебувати в заставі, використані для формування ста-

Таблиця 2. Розрахунок імпортозалежності за групами продовольства в Україні у 2008 році

	Імпорт продуктів у перерахунку на основний продукт, тис. тонн	Смність внутрішнього ринку, тис. тонн	Відсоток імпортозалежності, %
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	222	5340	4,2
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	550	2340	23,5
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	234	9890	2,4
Риба і рибопродукти	578	811	71,3
Яйця (млн шт.)	121	12069	1,0
Овочі і баштанні	356	5975	6,0
Плоди, ягоди та виноград	1235	2010	61,4
Картопля	10	6099	0,2
Цукор	91	1891	4,8
Олія рослинна всіх видів	449	694	64,7
із неї олія соняшникова	0,2	500	0,0

Джерело: Розраховано авторами за даними [14].

тутних фондів будь-яких підприємств. Крім того, законом визначаються особливості управління холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв), переданим до статутного фонду державних холдингових компаній, терміни аудиторської перевірки та умови оприлюднення інформації про холдингову компанію, ліквідації холдингових компаній тощо [8].

Існують також спеціальні закони, що повністю або значною мірою регулюють діяльність інтегрованих формувань. До них належать, зокрема, Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств", в якому визначається, що холдингові компанії — це юридичні особи, які є власниками інших юридичних осіб або здійснюють контроль над такими юридичними особами [6]; Закон України "Про фіксований сільськогосподарський податок", що значною мірою стимулює розвиток вертикально інтегрованих сільськогосподарських угруповань [7].

Багато уваги законодавчому обґрунтуванню діяльності інтеграційних підприємств приділено в Господарському та Цивільному кодексах України. В них вводиться поняття "об'єднане підприємство", яким є господарська організація, утворена в складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої наукової та іншої діяльності спільних економічних та соціальних завдань [4]. Також приділено увагу питанням розподілу майна та управлінських функцій. Окремо розглядаються питання розподілу прибутку, збитків та умови проведення аудиторської перевірки [16].

Таким чином, в даний час в Україні існує достатньо сформована законодавчо-нормативна база з регулювання діяльності інтегрованих формувань. Від належного її виконання зале-

жить подальший успішний розвиток інтеграції в аграрній сфері, що має забезпечувати створення в Україні конкурентоспроможної аграрної економіки.

Поширення на практиці отримали такі організаційно-правові форми, як інтегровані агропромислові формування у вигляді асоціації, корпорації, концерну, холдингової компанії. Вибір тієї чи іншої форми залежить від економічних обставин в регіоні, стану продовольчого ринку, форм об'єднання капіталу, участі в управлінні, рішень адміністративних органів. Незалежно від обраної форми, для всіх інтегрованих агропромислових формувань характерним залишається об'єднання в своєму складі всіх складових від виробництва продукції до її переробки і реалізації, а також врахування інтересів сільськогосподарських виробників і переробних підприємств. Широке розповсюдження в Україні отримала така організаційно-економічна форма агропромислової інтеграції як холдингові компанії.

Створення холдингових компаній має кілька переваг, до яких слід віднести можливість концентрації капіталів і розвиток інвестиційних процесів задля технічного та технологічного оновлення виробництва, зниження ризику при входженні на ринки, розширення масштабів виробництва, спільне здійснення наукових і проектних досліджень тощо. Це також дає змогу одержати податкові, кредитні та інші переваги, розширити свою діяльність, здійснювати єдину виробничо-технологічну, інвестиційну та збутову політику в масштабах усєї холдингової компанії [15]. Прикладом такої форми концентрації виробництва в Україні можуть бути такі підприємства, як — ВАТ "Миронівський хлібопродукт", Агрохолдинг "Астарт-Київ", "Дакор Агро Холдинг", "Приват-Агрохолдинг", "Агротон", "Укрзернопром Агро", "Сварог Вест Груп" та деякі інші.

Аналіз діяльності агрохолдингів в Україні свідчить про те, що абсолютна більшість їх спеціалізується на виробництві рослинницької продукції, зокрема вирощуванні зернових культур, кукурудзи, ріпаку, соняшнику, сої.

Обробляючи великі площі орних земель, а саме — від 30 до 180 тис. га, вони використовують високопродуктивні сорти рослин вітчизняної та зарубіжної селекції, застосовують надсучасну техніку, прогресивні технології обробки ґрунту до збирання врожаю, орієнтуючись здебільшого на експорт продукції.

Характерним явищем є також те, що нинішні агрохолдинги не створюються за регіональною ознакою, не орієнтуються на використан-

ня наявних земельних ресурсів, а зосереджують свою увагу на обробі кращих орних земель.

Діяльність інтеграційних формувань дає позитивні результати. Завдяки ним окремі сільські регіони отримали значні й на додаток регулярні інвестиції, з'явилась можливість використовувати інновації, зокрема технологічні. За участі інтегрованих формувань в Україні подолана імпортозалежність з виробництва соняшникової олії та продовольчого зерна, що повністю забезпечуються за рахунок власного виробництва. Так, у 2009 році було на 9% перевищено встановлений Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України" 14% поріг індикатору достатності запасів зерна, що фактично становив 23% [12]. Намічені позитивні зрушення на ринку біопалива.

Однак, залишаються і негативні тенденції. Поза увагою більшості інтегрованих підприємств виробництво м'яса (у 2008 році частка імпорту якого порівняно з 2007 збільшилася у 2 рази). Виняток становить лише невелика кількість підприємств, таких як, наприклад, ВАТ "Насінне" в Харківській області, що в складі "Приват-Агро-Холдингу", ТОВ "Земля і воля" у Чернігівській області, ТОВ Стіомі-Холдинг та ін.

Як відомо, головні робочі місця у сільському господарстві складає не рослинництво, а саме тваринництво та інфраструктурні галузі.

Тому діяльність агрохолдингів зовсім не вплинула на рівень зайнятості сільського населення. Якщо в 1990 році в сільськогосподарському виробництві було зайнято 4,3 млн чол., або 17,1% від загального числа найманих працівників, то в 1995 році відповідно 4,2 млн чол., або 17,8%, в 2000 році — 2,8 млн чол., або 13,6%, в 2008 році — 1 млн чол., або 4,7% [14].

Ще більшим негативом є відсутність регіональної належності агрохолдингів. Будучи переважно столичними чи представниками окремих мегаполісів України ці інтегровані утворення працюють на консолідованих схемах сплати податків. За цих обставин сільські бюджети не мають коштів на розвиток і, будучи глибоко дотаційними, ледь зводять кінці з кінцями по захищених статтях. І це тоді, коли жителі територіальних громад є власниками землі, а ради є одноосібними самоврядними формуваннями, котрі відповідають за інфраструктурне облаштування сільських населених пунктів.

Тож і не дивно, що у соціальній інфраструктурі українського села в трансформаційний період відбувається глибока руйнація.

Адже у 70% сільських населених пунктів відсутні дошкільні заклади освіти, у 42% — клу-

би та будинки культури. У половині з них немає середніх закладів освіти, у 78% — водо-, у 57% — газопроводів. Дороги з твердим покриттям мають лише 58% сіл, дорожнє освітлення — 33%, а каналізацією об'єктовані — тільки 3% сіл.

Як наслідок, за останні вісім років чисельність населених пунктів в Україні скоротилась на 141 одиницю [17].

Окремим питанням постає вирощування плодів та ягід. При сприятливих природно-кліматичних умовах практично на всій території України, досвіду вирощування та загальнодержавній підтримці садівництва частка їх у загальному імпорті зростає. Зокрема, у 2008 році порівняно з 2007 роком імпорт персиків зріс у 4,4 рази, груш — у 2,2 рази, яблук — в 1,3 рази [12]. Тому, не дивлячись на позитивний досвід розвитку інтеграційних формувань у вітчизняному агровиробництві, необхідно наголосити на необхідності подальшого розвитку дрібних та середніх товаровиробників. Особливо це стосується виробництва тих видів продукції, які залишаються поза увагою великих підприємств.

Проте, їх виробнича діяльність ускладнюється проблемами фінансово-кредитної підтримки виробництва, зниження собівартості продукції через технологічні інновації та рядом інших негативних явищ, необхідність подолання яких підштовхує агропідприємства до інтеграції. За участю великих інтегрованих формувань, що присутні на вітчизняному ринку агропродукції, на даному етапі забезпечена продовольча безпека лише по деяким видам продукції. Існування непривабливих для сучасних агрохолдингів галузей (тваринництво, овочівництво, садівництво та ін.) зумовлює необхідність існування індивідуальних товаровиробників на селі.

З огляду на це держава має регулювати інтегровані процеси, з метою запобігання монополізації землі та товарного ринку. Інтеграційні процеси мають бути науково обґрунтовані з точки зору оптимізації, раціоналізації, ефективності та їх впливу на комплексний розвиток сільських територій.

Література:

1. Алтухов А. Приоритет крупным сельхозпредприятиям всех форм собственности / А. Алтухов // АПК: економіка, управління. — 2005. — № 11. — С. 24—28.
2. Бутко М.П., Родін В.С. Агропромислова інтеграція як шлях активації аграрного виробництва / Агросвіт. — 2010. — № 3.
3. Гладій М.В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України (питання теорії, методології і

практики) / М.В. Гладій. — Л., 1998. — 296 с.

4. Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов, В.М. Коссака та ін.; за ред. О.І. Харитонова. — Х.: Одісей, 2006. — 832 с.

5. Закон України "Про господарські товариства" від 19.09.1991 року № 1577-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.

6. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" № 335/94-ВР від 28.12.94 // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 4. — Ст. 29.

7. Закон України "Про фіксований сільськогосподарський податок" від 17.12.1998 року № 320-XIV // Відомості Верховної Ради України — 1999. — № 5—6. — Ст. 39.

8. Закон України "Про холдингові компанії в Україні" від 15 березня 2006 р. № 3528-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 34. — ст. 291.

9. Зубець М.В. Напрями економічного зростання АПК України / М.В. Зубець. — К.: Аграрна наука, 1999. — 33 с.

10. Зубець М.В., Володін С.А. Кластерний підхід інтеграції та інноваційно-інвестиційного розвитку АПК / М.В. Зубець // Вісник аграрної науки. — 2009 — № 11. — С. 5—8.

11. Петриков А. Тенденції розвитку інтегрованих агропромислових формированих / А. Петриков // АПК: економіка, управління. — 2005. — № 1. — С. 26—32.

12. Сільське господарство України. Стат. зб. 2008 / Державний комітет статистики України; Департамент статистики сільського господарства та навколишнього середовища. — К.: Держкомстат України. — 2009.

13. Смоляков А.М. Опыт организации производства в аграрном секторе экономики развитых стар и основные пути реформирования управления научно-техническим прогрессом в агропромышленном комплексе нашей страны / А.М. Смоляков // Экономика и управление. — 2009. — № 2—3. — С. 152—156.

14. Статистичний щорічник України за 2008 рік. — К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2009.

15. Ушачев И., Арашуков В. Организационно-экономический механизм развития агрохолдингов / И. Ушачев, В. Арашуков // АПК: економіка, управління. — 2007. — № 5. — С. 9—14.

16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України — 2003. — № 40—44. — 356 с.

17. М. Петрушенко. Село. І серце одпочине... // Урядовий кур'єр. — 17.06.2010. — № 30.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2010 р.